

ЛІНА КОСТЕНКО

МАНДРИВКИ

СЕРЦЯ

ЛІНА
КОСТЕНКО

МАНДРІВКИ
СЕРЦЯ

поезії

РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК
Київ — 1961

У 2
К 72

До нової збірки Ліни Костенко увійшли ліричні поезії, поема «Чайка на крижині» та велика казка «Мандрівки серця».

Проблеми мистецтва, любові до Батьківщини, вірності письменника життєвій правді є в книзі визначальними.

---

* * *

Я — жниця поденна.
Гяжка моя нива.
За ціле життя я не вижну її.
Але запитайте —
чим я щаслива?
Припливом снаги дивовижної.

Хай спека обпалить. І злива оплаче.
І стомлені руки заніють вві сні...
Я — жниця довічна.
Працюю терпляче.
За радість труда.
І за тисячний сніп.

У мене в руках благодатна напруга.
Нап'юся води,
розігнуся на мить —
невижата смуга,
невижата смуга
достиглим колоссям на вітрі бринить!

* * *

Кобзарю,
знаєш,
нелегка епоха
оцей двадцятий невгомонний вік.
Завихрень — бездич,
Тиші — анітрохи.
А струсам різним утрачаєш лік.

Звичайні норми починають старіти,
тривожний пошук зводиться в закон,
коли стоїть історія на старті
перед ривком в космічний стадіон.

Вона грудьми на фініші розірве
Чумацький шлях, мов стрічку золоту.
І, невагома, у блакитній прірві
відчує враз вагому самоту.
І позивні прокотяться луною
крізь далі неосяжно-голубі...

А як же ми,
співці краси земної?

Чи голоси у нас не заслабі?
Чи не потонуть у вітрах простору?
Чи сприймуть велич нової краси?..
Тарас гранітний дивиться суворо:
— А ви гартуйте ваші голоси!
Не пустослів'ям, пишним та
барвистим,
не скаргами,
не белькотом надій,
не криком,
не переспівом на місці,
а заспівом в дорозі нелегкій.
Бо пам'ятайте,
що на цій планеті,
відколи сотворив її пан бог,
ще не було епохи для поетів,
але були поети для епох!

* * *

Свої і чужі тривоги,
незгоди людських взаємин,
як давні дніпровські пороги,
лежать на шляху моєму.

Та серце повік не здорожитьься,
і страху не знає недаром.
Мій прадід був запорожцем.
Водив за пороги байдари.

* * *

Мій милий,
мандрівнику гордий!
В яких ти блукаєш краях?

Вітрами далеких фіордів
листівка пропахла твоя.
Зеленою вогкістю молу,
вугільним пилом портів...

Пройшла зачароване коло
печатей і штемпелів.

На марках — то біла мева,
то в сяйві древніх корон —
якась молода королева,
якийсь допотопний король.

Далекого рейсу прикмети...
Як довго листівка йде!
Я завжди вгадую — де ти.
Ніколи не знаю — де.

Чи в морі,
чи десь у таверні,

що мов скаламучене дно,—
туманний міраж повернень
ти бачиш крізь дим і вино.

А може, вдивляєшся марно
в п'їтьму штормових примар,
а сонце, мов краб янтарний,
сховалося в брили хмар.
І хвилі — гора за горою,
надходить ніч грозова...
І може, я стану вдовою...
І може, я вже вдова!

Листівка пече мені́ руки.
Листівка нічого не зна.
Крізь тисячі миль розлуки
до мене ішла вона.
Така безтурботна й легенька!
Страшна в безтурботності цій...

А наша донька маленька
малює квітку на ній.

* * *

Ти співав для мене
пісню вечорами:

«Що кому до того,
же ми так кохами?»

Потім розлучились.
Віддалі між нами...

«Що кому до того,
же ми так кохами?!»

І минають роки.
Роки за роками...

«Що кому до того,
же ми так кохами?!»

Іншого цілую.
І бринить сльозами:

«Що кому до того,
же ми так кохами!»

РИБАЧКА

Дивлюся вдаль. Латаю снасті.
Вночі тривожусь і тужу.
Щоб не накликати нещастя,—
про це нікому не кажу.
Чекаю довго і терпляче.
Без тебе скрізь.
З тобою — скрізь...
Але над морем не заплачу —
воно і так гірке без сліз.

* * *

Погасли кострища стоянок.
У землю пішли племена.
Забрали в холодні кургани
сокири, мечі й письмена.

Стьмяніли браслети і гребені,
розпались намиста разки,
що їх одягали древні
смагляві юні жінки.

І келихи срібні, і чаші,
що йшли по колу колись,
покрилися порохом часу
і холодом тліну взялись...

Та, може, мені здалося —
а час не все перемиг.
На чашах тепло збереглося
тих вуст, що торкалися їх.

І в пута тяжкі клинописні
закована з давніх-давен,
в степу оживає пісня
давно замітих племен.

* * *

Коли у тузі вічної розлуки
супутник людям голос подає,—
я думаю —

у точності науки
яке мистецтво і натхнення є!
Ані строфи сумнівної, ні слова,
ані одного зайвого рядка...

А скільки в нас поезій випадкових
з нічого й ні для чого виника!
Байдужих фраз металу нетривкого,
думок затертих
і порожніх слів...

Зроби супутник із добра такого,—
напевно,

вище носа б не злетів.

* * *

Дзвони б'ють на сполох.
Музики грають до танцю.
Бандури будять минуле.
Сурми в майбутнє звуть...
Хай віщі тривожні дзвони,
веселі троїсті музики,
бандури і горді сурми
у кожному серці живуть!

* * *

Прощавай!
Щасливої дороги!
Відгриміть, колеса, відгриміть...

Вечір вийшов з яру,
як з барлога
волохатий заспаний ведмідь.

Захід сонця пряно пахне медом.
Пахне медом сонячний бурштин.
Вечір лізе в пасіку ведмедем
через обрій — ніби через тин.

Вилітають в небо зорі-бджоли
і ведмедя жалять, золоті...

Поїзд твій завмер за видноколом...
Прощавай!
Щасливої путі!

* * *

Суворий вчитель,
розум невблаганний,
немов дитину, серце навчає.
Оцінки ставить.
Вписує догани.
Найменших помилок не вибачає.

Терпляче викликає на довіру,
читає надто правильні моралі:
— Ти вже доросле.
Мусиш знати міру.
Себе в руках тримати.
І так далі.
Ти знову закохалось, як шалене.
Затіяло нерівний поєдинок.
Раніш поради не спитало в мене,
аніж зробити необачний вчинок.
Ось почекай, візьму тебе за вухо,
бо вже терпіння, далєбі, немає...

А серце робить вигляд, ніби слуха.
І, як школяр, на вікна поглядає.

* * *

Кобзар співав в пустелі Кос-Аралу,
у казематах батюшки-царя.
Кайдани, шаленіючи, бряжчали,
щоб заглушити пісню Кобзаря.

А пісня наростала у засланні.
А пісня грати розбивала вщент...
Правдивій пісні передзвін кайданів —
то тільки звичний акомпанемент.

ГРОМАДЯНИ 41-ГО РОКУ

...І вже — громадяни?
О, як ти квапишся, часе,
щоб діти зростали,
мужніли,
вбиралися в німб сивини!
...І вже — громадяни?
Рожеві оті немовлята,
що білий світ
побачили в рік війни?!

А світ був не білий.
Він чорний був і кривавий.
Лежали під небом
обвуглені пустирі.

І в хаосі смерті,
в судомі нелюдського болю
творили життя
підвладні життю матері.

В холодних теплушках,
в могилах вузьких окопів,

в колисках руїн,
в шепотінні солдатських імен
з'являлись на світ —
уже сироти,
уже бездомні,
уже діти калік —
спадкоємці пісень і знамен.

Рожеві і ніжні,
шукали грудей материнських.
Бліді матері
блукали — мов зняті з хреста.
І з голоду мерли.
А в нашому чистому полі
горіли жита.
Горіли у полі жита!

Малі й безпорадні,
своїм незнанням щасливі,
притихлі і кволі,
з довірливим сяйвом очей...

...І вже — громадяни?!

А втім,
ви змалку солдати,
що роком народжень
боролися з роком смертей.

* * *

Ввірвалась орда шалена
у тихе привілля сіл.
Повісила чорні знамена
на світлі фасади шкіл.

І свастика в ту годину
зігнала із гнізд лелек,
зіткала важку павутину
над шафами бібліотек.

Під тінню її зловісною
чужинці рівняли крок.
Топтались по золоту тиснень,
по білій душі сторінок.

Шпурляли в огонь, не гортавши.

Зметнулось багаття до хмар.

І корчився в полум'ї Гаршин.

І гнівно палав Кобзар.

Чорнів Достоевський від муки.

Сміявся вогнисто Шекспір.

І Леся обпалені руки
з вогню простягала до зір...

Згорить і папір, і оправу,

Посивіють фото в золі.

І чорні клапті на трави,
як мертві падуть мотилі.

Але під цим небом синім,
аж поки земля жива,—
витають думки нетлінні.
Бринять неспалимі слова.

* * *

Земля вже у травах,

берези у брості.

І раптом —

стогне, мете хуртовина...

То біла зима

на зеленім помості

співає пісню свою лебедину.

* * *

— Постривайте, куди ж ви, куди?

— Ми назустріч, назустріч — і мимо!..

Поїзди мої, поїзди,
ви бродячі мої побратими.

Ваша доля — невпинний шлях.

З далечінню не розминутись...

Коли поїзд гукає в полях, —
так і хочеться відгукнутись...

КОНВОЙНОМУ МАНОЛІСА ГЛЕЗОСА

Правнук Есхіла,
нащадок Гомера,
утвір невдалий народу-митця!
Бачиш,
вже сходяться репортери?
Чом не сховаєш свого лиця?!

Чом не затулиш його рукою?
Не відсахнешся,
не збліднеш хоч тут?
Гордо виводиш з в'язниці героя,
славу Еллади ведеш на суд!

Сховався б ти за його плечима,
а ти, нерозумний, пнешся вперед,
Завтра глянеш пустими очима,
тупо всміхнешся з усіх газет.

Ціла планета тебе побачить...
О, як даремно пишаєшся ти!
Ціла планета тобі не пробачить
вроди твоєї і пустоти.

Тебе відразу впізнають люди.
Дався ти людям давно знаки,
бо споконвіку їм ціляться в груди
єдинокровні твої двійники.

Скільки вас є?

Відгодовані трутні.
Вміння не думать — єдиний хист.
Разом — безстрашні.
Разом — могутні.
Кожен окремо — тремтить, як лист.

Де ти берешся?

Мати ж як мати.
І людська кров у жилах біжить.
Але живеш на землі — щоб вбивати.
А потім вбиваєш для того, щоб жить.

Колись тобі шили штанці навиріст.
Душу б навиріст тобі!.. Невздогад.
От і зіп'явся на ноги. І виріс.
В руках — автомат.
І сам — автомат.

Тебе зарядили тупою звичкою.
Жорстокістю. Порохом пустоти.
Такий автомат не дає осічки.
Натиснуть курок — і вистрілиш ти.

Служба, говориш? Не хочеш, а мусиш?
Страхом підказане каяття...
В Росії таких називали — «мусор».
І викидали з життя.

* * *

На світі можна жить без еталонів,
по-різному дивитися на світ:

широкими очима,
з-під долоні,
крізь пальці,
у квартиру,
з-за воріт.

Від того світ не зміниться нітрохи.
А все залежить від людських зіниць —
в широких відіб'ється вся епоха,
у звужених — збіговисько дрібниць.

* * *

В пустелі сизих вечорів,
в полях безмежних проти неба
о, скільки слів
і скільки снів
мені наснилося про тебе!

Не знаю, хто ти,
де живеш,
кого милуєш і голубиш.
А знаю — ти чекаєш теж,
тривожно вгадуєш і любиш.

І я прийду в життя твоє.
Тебе, незнаного, впізнаю,
як син вигнанця впізнає
прикмети батьківського краю.

Я ради цього ладна жить.
Всі інші хай проходять мимо,
аби в повторах не згубить
одне,

своє,

неповториме.

Нехай це — витвір самоти,
нехай це — вигадка й омана!
Моєму серцю снишся ти,
як морю сняться урагани.

* * *

Чекаю Твого наближення,
завмерши від жаху, від захвату.
Осягаю душею просторінь,
нескінченність
і висоту.
Та тільки я ще не знаю:
Ти — блискавка,
яка мене спалить,
чи Ти — благодатний промінь,
від якого я розцвіту?

* * *

Геніальний художнику!
Ти,
що бачиш не тільки
співвідношення барв,
точну форму,
світло і тінь.

Ти,
що вгадуєш суть.

Ти,
що знаєш джерела й причини.

Ти,
що маєш натхненний
і виснажливий дар прозрінь.

Коли б ти захотів
змалювати мене в цю хвилину, —
пензель твоєї мимоволі
оточив би сяйвом мене.

Променіли б уста.
Променіли б очі і руки.
Стало б німбом сліпучим
волосся моє осяйне.

Не від святості, ні!
О, яка у грішної святість?
Я кохаю.
Я марю
в озарінному морі ночей...

Я сповідаю віру,
у якій оточують німбом
не святих,
не пророків,
а просто щасливих людей.

* * *

Сон лісний
прийшов до мене в хату.
Став на стіл. Із склянки воду п'є...

Все гаразд.
Я добре буду спати,
коли сон у мене в хаті є.

Я не знаю, правда, що присниться:
ще пелюстки згорнуті у сну,
ніби зберігають таємницю —
як я тяжко ждала цю весну.

Як стогнали сосни на морозі,
як не спали верби по ночах,
як ліси шуміли в передгрози.
як берези падали на шлях!

... Сон весняний
з падолисту виринув,
волохатий, синій, теплий сон.
Сосни сплять, щасливо, втихомирено,
прихилившись кронами до крон.

* * *

Кохання, вірність —
істини одвічні.
Створили їх іще до нас, давно.
А ми...
Що ж ми?
Лиш випадкові стрічні.

Яке гірке,
яке гірке вино!

А треба пити. То хороший звичай.
Його створили теж до нас, давно...
За нашу зустріч!
За прощання наше!

Яке гірке,
яке гірке вино!

* * *

Лягає тиша лісам на плечі.
Пасуться в лузі стриножені коні.
І жовта сирта у сизий вечір
над лугом сходить, як місяць вповні.

* * *

Моя душа в твоїх лабетах,
паперу хвиле снігова!
Як безпритульні по заметах,
бредуть слова,
бредуть слова.

За руки літери взялися.
Бредуть слова...
А навкруги —
холодним полем розляглися
паперу білого сніги.

Слова ідуть по цій пустелі,
по непрокладеній соші —
на вогник дальньої оселі,
в притулок людської душі.

У теплі руки, в очі теплі.
За кроком крок,
за кроком крок —
самотні, стомлені й запеклі,
несуть тягар моїх думок.

І підгинаються.
І крижем
лежать в снігу. І це — кінець,
коли крилом, тяжким і хижим,
їх перекреслить олівець.

І відлетить, немов химера.
Ще, може, й миті не пройшло —
снігами білого паперу
слабих навіки замело.

Вони замерзли в білій тиші —
ні сліз, ні стогону з грудей...
Але підводяться сильніші.
І знову йтимуть до людей.

ПРИТЧА ПРО ІМ'Я

Одного разу
десь у антиквара
серед старого мотлоху знайшли
шедевр мистецтва.
То була картина,
покрита пилом.

Хтось провів байдужо
по полотну рукою, —
і зненацька
в щілину очі глянули живі.
Гарячі, відчайдушні і веселі,
вони на всіх дивились з далини
крізь пил віків
і морок забуття.
Вони сміялись —

що їм забуття?
Що їм якихось два чи три століття,
якщо мірило існування — вічність?!

Всі зацікавили,
навіть врівноважені,
скептичні, завжди стримані знавці.

А потім обережно і побожно
обтерли пил,
вдивлялися в мазки,
вивчали фарби, школу і манеру.
Хто це?
Веласкес, Дюрер, Тіціан?
Чи, може, зовсім невідомий майстер?

Мовчало загадкове полотно.
Ні найдрібніших літер, ні ознаки...

Художник, певно, написав картину
і, вражений великою красою,
забув ім'я поставити своє!..

А тут же, поруч, висіла картина
когось із містечкових живописців.
Така собі,
всього у ній потроху,
а головне —
ім'я на видноті,
мале ім'я із літер величезних!

* * *

Розкидані друзі по світу,
як зорі по ясному небу.
Неждані листи і привіти
промінням доходять до тебе.

І вже не зламишся в горі,
і вже не загинеш у тузі —

по небу розкидані зорі,
по світу розкидані друзі...

ГАМБІТ СТЕЙНІЦА

Буває розум — як горіння горна,
як спалах дня,
як пінисте вино.

А в нього розум — як повільні жорна,
що довго перемелюють зерно.

Він не любив азарту, ані риску
раптових геніальних озарінь.

І не було захопленого блиску
в його очах, —

а тільки думи тінь.

Напружено,

спохмурено

і сумно

в руках тримав перипетії гри.

І витримці запеклій важкодума
здавались найблискучіші майстри.

І в результаті досвіду, і вміння,
і перемог, що дивували світ,
на нього опустилось озаріння —

він винайшов,
він сотворив гамбіт.

Актор не вірить так в своє призначення,
ханжа не вірить в боже битіє,
дикун не вірить в силу заклинання,
як Стейніц вірив в дітище своє!

Воно для нього — вимріяна казка,
вершина мислі і душі політ...

В житті найпершу Стейніцу поразку
приніс його улюблений гамбіт.

ПОЛЯ МОГО ДИТИНСТВА

Колосисті поля в золотому безсонні.

Колосисті поля в колисанках вітрів...

Де не йду я тепер, —

бродить пам'ять моя

босоніж

по росі, по траві, по стерні незабутніх

полів.

Тут зростала моя неспокійна дитяча мрія.

І диханням простору навік пройнялась.

І на білім крилі паперового змія

в синє небо уперше вона

піднялась.

Над полями вночі мерехтіли Стожари.

Недосяжні волошки у небі цвіли...

Пролітали роки,

наче звихрені хмари,—

випадали дощем і грозами гули.

І мужніла душа.

Вище зір підіймалася мрія.

І проходило серце крізь бурю й вогонь.

... Тільки біле крило паперового

змія

ще і досі летить над полями

дитинства мого.

ВІДОЗВА ДО БАЛАКУЧОГО ГОСТЯ

Ображати тебе не хочу я,
прошу тільки, щоб ти зрозумів —
                        не розстрілюй часу робочого
                        кулеметною чергою слів!
Поки ми собі на здоров'я
тут говорим про сотні тем, —
                        гине час,
  стікаючи кров'ю
                        не написаних нами поем.

* * *

Сонце зійшло,
як сходить віками...

Зігнувшись під вітром
в земний уклін,
впала верба на замшілий камінь,
збивши кору з корявих колін.

СЕБЕЛЮБЦЕВІ

Можна подумати,
що природа дала тобі шмат життя,
як старцеві —

кусень хліба,
так жадібно ти його з'їв,
ні з ким не поділившись,
ще й крихти згріб у долоню
і проковтнув крадькома.

* * *

Обережні люди придумали забобони —
між серцем і розумом знак заборони.

Між серцем і розумом — остороги.

Забобон — для кохання.

Забобон — для дороги.

З півдороги вернутись — погана прикмета.

Лихоліття криваві віщує комета.

Чорний кіт

на невдачу по вулиці щаста...

Ну, а що ви придумали, люди, на щастя?

Є які-небудь певні прикмети?

Не фатальні коти,

не зловісні комети?

Доброзичливі звірі

і ласкаві сузір'я?

Так і хочеться вірити.

І повірю.

А чого ж?

Уявляєте — щастя ще де то —

А вже є у людини щаслива прикмета.

Ну, там квітка, підкова, гніздо чи омела.

От людина і ходить собі весела.

* * *

Ми з тобою —
  як море і небо —
і далекі, й близькі водночас.
Нам зустрітись на обрії треба.
Але обрій тікає від нас...

* * *

Розбуди мене, розбуди,
мені сниться холодний сон,
що навколо — вічні льоди,
крижаний зимовий полон.

Білі палаци крижані,
кришталеві грати колон...
Крижаніє серце в мені,
віддається зимі в полон.

Одвикає від літа знов,
забуває знов про тепло,
бо коли проходить любов,
значить, зовсім її не було.
Замітає її сліди
білий сніг між білих колон...

Розбуди мене, розбуди!
Мені сниться холодний сон.

* * *

Життя,
як річку,
не перейдеш вблід.
Та, певно, в ньому і немає броду...

Заходь по груди у студену воду, —
пливи,
пливи,
пливи десятки літ!

Не уникай в путі круговороту —
хай руки загартуються твої,
бо доведеться плавати і проти,
і впоперек стрімкої течії.

Коли ж потрапиш в смугу теплих течій,
коли душа розніжиться без меж, —
ослабнуть руки, і отерпнуть плечі,
і вже навряд чи далі попливеш.

Зануриш серце у блаженну втому,
запрагнеш тільки затишку...

О, ні!

Як жити, зачепившись на мілкому,
то краще потонуть на глибині.

ОКСАНІ

Дитя моє, ночі безсонні.
Дитя моє, лагідні ранки.
Дитя моє, теплі долоні
і тихі, як сон, колисанки...

Ой, люлі,
ой, люленьки-люлі.
під вечір злетілися гулі,
та й стали думать-гадати,
що доні моїй дарувати...

Даруйте їй дні променисті,
і долю, і щастя безкрає.

А серце, ласкаве і чисте,
вона і сама уже має.

ІДОЛ

Язичниця,
що вірити могла
у грім, у вітер, в сонце і в дорогу,—
єдиним богом раптом нарекла
того, хто мало схожий був на бога.

І ось, відчувши під ногами ґрунт,
на пам'яті,
на смутку,

на тривозі
він утвердився міцно — як Перун
на Боричевім древньому узвозі.

Приймав у жертву спокій і слова,
жадав душі, і все було замало,—
сам дерев'яний,
срібна голова,
лиш усів золотих не вистачало.

Коли ж вогонь жертвний догорав,
зробилось ясно —
ідол, ще й звичайний.

Його давно із пам'яті, пора
шпурнути прямо у ріку Почайну.
Хай відпливає, тоне у воді...
Але боюсь, що це не допоможе,
що бігтиму вздовж берега тоді:
— Видибай, боже!
Видибай, боже!

* * *

Я прощаюся з рідним краєм
у мовчанні,
в побожній тиші...
Вечір сонце пшеничне розкрояв
і окраєць над полем залишив.

Сонце, сонце, освітлюй тіні!
Не заходь, почекай хвилину!
Я ще раз
у твоєму промінні
озирнусь на свою батьківщину.

ВОГНИКИ

Ходять трепетні вогники
уночі
по осінніх шпалах.

Зустрічаються,
розминаються,
в темряві спотикаються,
лаються тихо й сёрдито —
гравій дощами розмито.

Ходять трепетні вогники,
носять гарячу воду,
постукують по колесах поїзда.

Скоро
    поїзд
        поїде
до інших далеких станцій...
А трепетні вогники ночі
в людей перетворяться вранці.

* * *

Варшаво,
я знала, що ти вродлива.
Варшаво,
я чула, що ти пісенна.
Померхло давнє біблійне диво
перед дивом твого воскресення.

Воскреснуть з мертвих — то ще не штука.
А ти не з мертвих, а ти не з хворих —
вже й тіло були розклювали круки,
вже й серце Шопена украв твій ворог.

Була — як поле, камінням засіяне.
Вродило поле нові кам'яниці.
Була — як попіл, вітрами розвіяна.
І знову стоїш. І знову — столиця!

Ще біль не пройшов.
Ще руїни — як шрами.
Але на обличчі — веселий спокій...
Гояться довго глибокі рани.
А рани воїнів — завжди глибокі.

СМОЛОСКИПИ

Скільки гинуло хлопців!
Небо стало б німим і беззоряним,
коли б з кожною смертю
падало по зорі...

То якби ж хоч лежати
у рідну землю загорненим!

Чужина... Чужина...
Носять квіти чужі матері.

Місто Щецін. Костьоли.
Європейські готичні споруди.
В центрі — братська могила.
Могила моїх братів.

Зорі впаяні в небо.
Зорі падають рідше, ніж люди.
Їм не треба могил.
Їм даровано простір віків.

А людині — якось там
крихітну частку часу.
Жменьку того життя.
І на жменьку того життя —
    брили бомб,
    шалені смерчі фугасів.
І могила — останнє
    надійне його укриття.

Обеліски під небом.
Пробиті кулями груди.
Вічна слава полеглим!
Не докличешся, мамо, не клич...

В чужині нечужій —
до могили сходяться люди.
І горять смолоскипи
цілу ніч... цілу ніч... цілу ніч...

Смолоскипи горять.
І ввижається в ті хвилини —
    сплять хлоп'ята в колисці,
    а не в землі бійці...
Тихо світить над ними
сибірячка мати лучину,
і співає «Котка»
українка при каганці...

РАНИ СВЯТОГО ЯКУБА

Смиренно молитвою
Серце втішай —
Господь недолюблює скарг...
У людських грудях буває душа.
У грудях храмів — олтар.

У грудях храмів — .
                                    святая святих,
олтар, пристановище віри.
Тут люди благали рятунку від лих,
приносили срібні офіри.

І раптом зірвалася бомба з-за хмар,
ударила в груди храму.
Спустошила душу.
Спалила олтар.
На тілі залишила рану.

Метався вогонь, і клубочився дим.
Тріщали і падали стіни...
То добре, що Якуб не був живим,
а був святим і камінним.

А може, і камінь його болить.
Болить його камінь суворий...
Удень крізь рани видно блакить.
А ввечері видно зорі.

І ми, атеїсти, проходимо вдвох,
боїмося тишу порушить —
крізь рани Якуба
дивиться бог
в його спустошену душу.

ЛІХТАРНИК

Кожного вечора,
коли скочується сонце
за гори, за доли і за моря,—
на нашу вузьеньку вулицю
приїжджає ліхтарник,
сходить зі старого велосипеда
і впускає вогненну пташку
у скляну клітку ліхтаря.
Вулиця стає загадковою.
Вулиця стає фантастичною.
Вулиці вже немає. Вона була колись.
Здерев'яніли дерева.
Закам'яніли будинки.
Ті нереальні постаті виходять із-за куліс.
Світло якесь примарне...
Якесь попелисто-зелене...
В ньому тьмяніють навіть веселі очі фар...
Балкон мій — наче гальорка.
З вулиці, як зі сцени,
на мене війнуло холодом
і духом олійних фарб.

ЧАЙКА НА КРИЖИНІ

(Поема)

НАДБЕРЕЖЖЯ

Кораблі прихилились
бортами
до тихих причалів.
Принесли свою втому
в затоки оці голубі.

Тиша...
Тиша в порту.
Дельта Одри вливається в далі.
Коронований гриф
скам'янів
на старому гербі.

Посейдонів тризубець
уночі висріблює іній.
Вранці тануть сніги
і злітають бурульки з дахів.
Прокидається верф.
Поясами тонких ватерліній
оперізують люди
борти молодих кораблів.

Старовинного замка
суворі, похмурі стіни.
Мармурове лицарство,
повалене бомбою в пил...
Надбережжя стоїть
по коліна у власних руїнах,
в проростанні дерев,
в шурхотінні чайних крил.

Над Валами Хробрéго
розгублені меві кигичуть.
Видираються хлопці
на Башту Семи Плащів...

У Щеціна — червоне,
обвітрене морем обличчя
і схвильований голос
корабельних прощальних гудків.

КРИГА НА ОДРІ

В цьому році зима
не вдягала білої свити.
Часом вже й приміряла,
та хтось її зразу крав.
Пошукала, поплакала...
Що ж робити? —
бідувала в старій
із торішніх зів'ялих трав.

Як коли лютувала,
стелила рядно ожеледиць.
Сперечалася з морем,
несла сум'яття вітрів.
Все збиралась на силі.

Та не встигла огледіться,
як проснулись дерева
і на Одрі лід потемнів.

Крига буйно ломилась
у відкриті двері протоки.
Лід кришився, б'ючись
об каміння берегове...

І, нарешті, по Одрі —
темній, широкій —
на останній крижині
самотня чайка пливе.

— Ти куди ж розігналась?
Чи, бува, не до самого моря?
Чайки держаться гурту,
а ти відпливаєш одна.

А крижина тонка.
А крижина майже прозора...
Ну, а що, як її
розміє вода весняна?

Ну, а що, коли її
та удержать тебе несила?
Затріщить і підломиться...
Піде вода кругами...

— Дивна людино!
Я ж маю крила.

Нащо крилатим ґрунт під ногами?

КРИЛА

А й правда,
крилатим ґрунту не треба.

Землі немає,
то буде небо.

Немає поля,
то буде воля.

Немає пари,
то будуть хмари.

В цьому, напевно, правда пташина...

А як же людина?
А що ж людина?

Живе на землі.
Сама не літає.
А крила має.
А крила має!

Вони, ті крила,
не з пуху-пір'я,
а з правди,
чесності
і довір'я.

У кого — з вірності
у коханні.
У кого — з вічного
поривання.

У кого — з ширості
до роботи.
У кого — з щедрості
на турботи.

У кого — з пісні,
або з надії,
або з поезії,
або з мрії.

Людина нібито не літає...
А крила має.
А крила має!

ГРУНТ

О, Польщо!
Я з Придніпров'я.
Я гість у твоєму краю.
Любов'ю,
                                любов'ю,
  любов'ю
плачу за гостинність твою!

Люблю за легенди славні,
за мову дотелну й живу.
А може, за звичаї давні.
А може, за дружбу нову.

За ширість твою без прикраси,
за горду вдачу й пісні.
А може, за все це разом
така ти мила мені.

Я маю тут добрих друзів.
Живе тут кохання моє...

Чому ж моє серце в тузі?
Чому ж мені тяжко стає?
І з кожним днем усе тяжче!
Чудові є в світі краї...

Для мене ж той край найкращий,
де вирости крила мої.

Тому я не сплю ночами.
Тому я дивлюся на схід...

Лиш маючи ґрунт під ногами,
поскитися можна в політ.

УСМІХ

А меві кигичуть.
І Одра впадає в далі.
І кораблі прихилились
бортами
до тихих причалів.

Одні — величезні, охайні і гордовиті.
Другі — втомлені, працьовиті.
Треті — швидкі, неспокійні, хвацькі.
Тут же, між ними,
суденця рибацькі.

І прапори, прапори, прапори —
казку

про мандри

шепочуть згори.

Жовте,
зелене,
ультрамарин,—
барви далеких,
незнаних країн.

Раптом
в барвистій
юрбі прапорів
прапор червоний
замайорів.

Пливе корабель,
наче айсберг — білий.

А я задивилась.
А я зааніміла.

І не тому, що він гарний, великий,
що рідко бувають такі кораблі.
А просто тому,
що він мій,
наймиліший,
що він —
шматок моєї землі.

А вітер!
А відстань!
А хвиля вирує!
Матрос на палубі — там! — стоїть.

Земляче, земляче...
Гукнеш — не почує.
Серце кинеш — не долетить.

Матрос на поручні сперся.
Дивиться
на мене поглядом молодим.
В його очах з'являється усміх,
але він поки що бореться з ним.
Він, може, вперше в далекому плаванні.
Він, може, вперше в незнаній гавані.

Вирішує, може, проблему тяжку —
як за кордоном триматись?

Чи личить радянському моряку
іноземкам усміхатись?

Це я — іноземка?!

О, боже, як добре,
що все-таки він посміхнувся мені!

І відпливає...

І сонце над обрієм
горить, наче усміх його вдалині.

І відпливає все далі й далі
з чудним відчуттям у душі, мабуть,
що скільки в тому ясної печалі,
коли кораблі прощально гудуть.

Що чайка пливе на тонкій крижині,
що порт зникає в тумані й диму,
що він посміхнувся якійсь іноземці
і що вона посміхнулась йому.

Що все це екзотика —
різні гавані,
дівчата й чайки в далекому плаванні...

Ні, не екзотика,
хлопче милий
з мого корабля, що зникає вгі млі.

Просто людина,
хоч має крила,
а тужить за рідним шматком землі

м. *Щецін*. Березень 1958 р.

МАНДРІВКИ СЕРЦЯ

(Казка)

Кожна птиця має свій голос,
кожне поле має свій колос,
кожна справа — свої почини,
кожна казка — свої причини.

Хочете — вірте,
хочете — ні.
Не повірить людина —
розкажу сосні.
Не повірить сосна —
розкажу вербі.
Не повірить верба —
розкажу собі.

Хто-небудь та почує...

Гей, жили та й були
двоє бідних людей.
І такі були вони бідні,
що таких не було
та й на ціле село.
І тому називали їх — злидні.

Злидні їли немашений борщ на обід,
не купляли замків,
не справляли воріт.
Мали глечик,
клапоть ряденця,
драні ночви
і діжку без денця.

Коли ж піп їх питав:
— Признавайтесь мені,
чому постите ви
в невстановлені дні?

Злидні ревно хрестились,
затинались — та й край:
— Це ми хочем потрапити
після смерті у рай.

А коли їх питав
обережний сусід:
— Як ви там живете
без замків і воріт?

Посміхались вони
і казали:
— Дарма!
Не грішіть на людей —
тут злодіїв нема.

А коли їх питала товкуща рідня:
— Як обходитесь ви
без ткання,
без прання?
Чом у діжці у вашій пусто?
Чом не квасите ви капусти?

То сміялись вони:
— Нащо нам те ткання?
Маєм одяг новий
на святки й на щодня.
А у діжці у нашій пусто,
бо не любимо ми капусти.

У неділю виходили на базар,
купували перець, для слави:
хай подумаютъ люди —
печеня є,
а бракує лише приправи.

От їх і прозвали: «Хоч злидні, та з перцем».

* * *

А одного разу у злиднів,
у тих самих злиднів,
що з перцем,
народився маленький син
з неймовірно великим серцем.

І в ту ж мить,
як він народився,
у селі почалася тривога.
Повиходили люди з хат,
прислухаються на порогах:

ніби гупає щось
чи б'ється —
неспокійне, потужне, здорове!..

Пробурчав лісоруб:
— Не інакше,
хтось у лісі рубає дрова.

Каменяр заперечив:
— Що ти?
Це, мабуть, хтось довбає скелю.

Баба Хівря пхикнула:
— В злиднів
після зливи валиться стеля.

А ледачий сказав позіхнувши:
— Розбудили, чорти, людину.
Це ж, напевно, моя кума
вибиває свою перину.

Але хтось у вікно заглянув
до тих самих злиднів,
що з перцем,
і сказав:
— НАРОДИЛАСЬ ДИТИНА
З НЕЙМОВІРНО ВЕЛИКИМ СЕРЦЕМ!

Серце голосно б'ється в грудях.
Звук цей будить тривогу в людях.
Люди добрі,
ой, добрі люди!
Як цей хлопець та й жити буде?!

А він жив просто — як кожне хлоп'я: лазив по деревах, купався у річці, пірнав до дна, стрибав з млина, відбивав печінки — оце і всі його вчинки.

Клопоту матері вистачало.

Одне добре:

де б він не був,

вона чує як б'ється його серце:

Гуп-гуп!

Гуп-гуп!

Значить, живий.

Дитятко моє!

Де б не було ти,

а все-таки є!

А втім, хто зна, чи добре це, чи погано: дуже він помітний —

всі на нього озираються,

всі дивуються,

прислухаються.

Не сховатись йому ніде —

завжди чути,

що він іде.

І ще одне горе:

минали літа,

бо треба ж літам минати,—

у великому серці

якась пустота

його почала турбувати.

Чудна пустота,

порожнеча гірка,—

холодна,
                    тривожна,
                                    вагома!
А чим заповнити пустоту — невідомо...

Може, радістю і розвагами.
може, гомоном вечорниць,
чи таємними ласками спраглими
чорнобрових палких молодиць?

Все було.
Вечорниці і гульбища.
Буйний хміль парубоцьких літ...
Пустоти не заповнив у серці
тих розваг зникаючий слід.

Що ж заповнить її?
Може, дружба?
Побратимства клятва свята?
Побратався з сусідським Іваном...
                    Не заповнилась пустота!

Ну, то, може, наука?
Вчився,
над книжками хмури́в чоло...
Всі знання свої в серце кинув.
Знов прислухався —
                                    не допомгло!

Пустота,
                    пустота,
                                    пустота! —
не зникає, а вироста.

Він дівчину зустрів біля броду.
Марив нею,
ночей не спав.
Голубину дівочу вроду,
як молитву, у серце прийняв.

Він би взяв її за дружину.
Та відчув у хвилину ту,
що й вона лише на крихтину
заповняє його пустоту.

...Все буває в серці людському —
тихий смуток і гордий гнів,
п'яне щастя і просто втома,
чорний розпач і світлий порив.
І скорбота горя найбільшого,
і гнітючий тягар гіркоти...

Та нема тягара страшнішого
невагомої пустоти.

Що ж робити?

Як далі жити?..

Подумав-подумав... Пі-і-шов у мандри.

* * *

Який же безмежний ти,
білий світе!
О, земле,
яка неосяжна ти!
Чи ж думкою можна тебе облетіти?
Чи ж серцем можна тебе обійти?

Дороги лежать на твоєму лоні —
шляхи великі,
стежки малі, —
гакі,
що по них,
як по людській долоні,
гадати можна про долю землі.

Ось лінія віку —
од виднокола
до виднокруга, в загадку мли...
Вона не повинна урватись ніколи.
Вона почалася хтозна-коли!

Ось лінія хисту —
яскрава, нетлінна —
немов блискавиця на вічному тлі.
Від одноклітинних
аж до людини —
усе під силу створити землі!

А лінія щастя...
Покручені борозни,
обривів і зламів заплутана в'язь...

Чому ж вона горем так переорана?
Чому ж вона кров'ю так запеклась?
Дивися, дивися, душею завмерши.
Що ти бачив?
Що зрозумів?..

Зустріч перша
і розділ перший
називається —

ТІНЬ ПОЛІВ

Ішов Мандрівник у широкому полі.
Ніде ні душі...
Але що за примара?
Зненацька постала на видноколі
тінь — не тінь
і хмара — не хмара.

Згасає сонце за вечірнім пругом.
Приймає обрис дивовижна тінь —
                        немов іде плугатар за плугом,
                        і тягне плуга знесилений кінь.
І тінь росте, росте, наростає,
заволікає далекий обрій...
Очі протер Мандрівник,
гукає:

— Аге-ге-гей, чоловіче добрий!
Постій,

спинися хоч на хвилину!

І відгукнися, хоч кілька слів!

Скажи мені —

ти привид чи людина?

— Я ТІНЬ ПОЛІВ.
СКОРБОТНА ТІНЬ ПОЛІВ.

— Старий ти,
а поле таке широке.

Втомився ти, певно, сів би спочив.

Це ж скільки років тобі?

— Скільки років?

Ти краще спитай — скільки віків?

Скільки втоми і скільки болю?

Скільки орало тут покоління?

І кожне лишало на цьому полі
свою селянську згорьовану тіль.

Та тіль виростає з віку до віку,
блукає в полях на багряному тлі.

Узрить її той,

в кого серце велике,

хто знає, що значить труд при землі.

— І довго ж тобі за плугом ходити?

І довго ж нести віковичний тягар?

— Аж поки буде на білому світі
хоча б єдиний-один плугатар.

— А що, коли вийдуть в поля машини
і переорють людську біду?

— Тоді я спинюся.

Тоді я спочину.

На землю приляжу.

І в землю ввійду...

У серце прийнявши цю втому, цю тугу,
Мандрівник пішов у неблизький світ...

Зустріч друга
і розділ другий:

КРОВОТОЧИВИЙ ГРАНІТ

Є тиша мудрої задуми
і недосягнутих світів.

Є тиша радості і суму.

Є тиша вічності і снів.

Але є тиша найтихіша.

Найглибша тиша —

Тиша Тиш —

породжена громами тиша
німих солдатських кладовищ.

Гадаєш, цвинтар це та й годі.

А під землею цілий світ —

світ недоспіваних мелодій,

світ недокреслених орбіт.

Нові міста неповторимі

із незбудованих будов.

Картини геніїв незримі

і недолюблена любов.

Усе, що в душах променилось,

жило можливістю в руках,

не втілилось

і не здійснилось,

перетворилось в марний прах...

...Колись блукали предки в хашах,
під небом спали уночі.

І винайшли якусь там пращу,
щоб добувати собі харчі.

Коли ж навчилися кувати,—
міркує далі Мандрівник,—
то щоб на звіра полювати,
зробили перший дробовик.
І захищатися ж од звіра...

Але минав за віком вік:
проти людей пістолі і мортири,
а проти звіра — просто дробовик.
Бронєю змінювались лати.
І вже до того кожен звук:
проти людини —

бомби і гармати.

А проти звіра —
той же дробовик...

Цвітуть безсмертники й волошки,
і материнка, і чебрець...

Та більш,

ніж квітів на могилах,
в могилах сховано серцець.

Мандрівник низько поклонився
серцям убитим молодим...

І раптом вражено спинився —

що за видіння перед ним?!

Посеред райдужного цвіту,
у трав'янистому теплі,
Солдат із сірого граніту
стоїть по груди у землі.

Неначе вийшов із могили,
холодну землю розколов.
З його грудей закам'янілих
Сочиться пурпурова кров.

Але ж війна вже за плечима!
Хто ж цей солдат?
І кров звідкіль?..

— Скажи, хто ти?

— ГРАНІТ КРОВОТОЧИВИЙ.

— Скажи, хто ти?

ЗАКАМ'ЯНІЛИЙ БІЛЬ.

— Дозволь тобі перев'язати рану!

— То не допоможе, всі бинти малі.
ІЗ НЕЇ КРОВ ІТИ НЕ ПЕРЕСТАНЕ,
АЖ ПОКИ БУДЕ ЗБРОЯ НА ЗЕМЛІ.
Аж доки хтось іще на світі хоче
комусь у груди цілитись в боях,—
буде рана моя кровоточити,
буде ятриться рана моя!..

Це було в казці.

Це побачив Мандрівник серцем.
А просто очима — це виглядало так:
до братської могили
привезли гранітний пам'ятник —
погруддя, руку з шапкою, постать
в солдатській шинелі.
І лежало окремо все це
серед трав і духмяної м'яти...

Мандрівник прийняв його в серце.

Видіння третє:

ВІЧНА МАТИ

...Багато днів твоїй мандрівній втомі.
Ідеш... Ідеш...

А при дорозі дім.

- Замерзлу шибку у чужому домі
зігрій знадвору подихом своїм.

Тоді вікно —

чуже і незнайоме —

розмерзнеться від подиху твого,
і ти побачиш теплу душу дому,
і хліб,

і сіль,

і у печі вогонь.

І ти побачиш матір яснооку,
ласкаву й щедрю, як сама земля.
Немов зерно до животворних соків,
їй до грудей припало немовля.
Вона його терпляче напуває
своїм здоров'ям,

ніжністю,

життям.

І в той же час ногою колихає
колиску з другим, старшеньким, дитям.

А третє онде — лазить по долівці,
під стіл мандрує пішки.

І, мабуть,

в оцій найпершій, нескладній, мандрівці
до пізнання вже почалася путь.

Четверте плаче у запіччі: «Вава!»,
бо опеклось на молоці воно.

А п'яте... п'яте вилізло на лаву
і вже нудьгує, дивиться в вікно!

Як вихор, шосте вирвалося з хати —
в мороз,
у сніг,

у казку наяву! —
розхристане, веселе і кирпате —
і ну ліпити бабу снігову!
Кричить, гасає, дітьми верховодить.
Сміються люди:

— Буде баламут!

А сьоме вже у школу ходить.
А восьме вже пізнало труд.

Дев'яте аж посивіло — мудрує,
все відкрива надзоряні краї.
Десяте пише, грає чи буде...

— І всі твої, о жінко?
— Всі мої!

— Як спромоглась ти всім їм раду дати?
— Я можу все.
Я — ВІЧНА МАТИ.

— Твої уста усміхнені.
А очі...
Моря печалі очі пролили...

— Я УСМІХАЮСЬ ТИМ, ЩО НАРОДИЛИСЬ!
Я ТИХ ОПЛАКУЮ, ЩО ПОЛЯГЛИ...

І Матір Вічну він прийняв у серце.
Тим образом ясним переболів...

- Четвертий розділ
трохи дивно зветься.
Він зветься —

ВСЕДЕРЖИТЕЛІ ЗЕМЛІ

«...Куди ідеш?
Чого шукаєш?
Що знаєш ти?
І ким єси?»

Не вмієш ткати,
а сорочку маєш.
Не жнеш, не сієш,
але хліб їси.

Коли у спеку селами проходив, —
тобі у кухлях подавали воду.
Ти кухоль брав,
і дякував,
і пив...

Чи думав ти —
хто кухоль цей зробив?

Коли де-небудь при гостинній хаті
росли над шляхом яблуні крислаті,
ти їв плоди серпневі, та навряд
чи думав ти —
хто посадив той сад?

Коли похмурий дядько-неотеса
тебе підвіз до міста ще за дня,
чи думав ти —
                                    хто змайстрував колеса?
Чи думав ти —
                                    хто підкував коня?

Коли рушав ти у свою мандрівку,
чи знав красу буденних таємниць —
чиї то руки виклали бруківку?
Хто збудував громаддя кам'яниць?..

Хто звів заводи,
сотворив музеї,
в пісках поставив брили пірамід?
Хто збудував собори й колізеї,
вітри скорив і небо переміг?..

Ти теж не ледар.
Щось таки умієш.
Та що з уміння (скудного твого,
якби не мудра ця взаємодія —
один для всіх
                                    і всі — для одного?!»

Так Мандрівник говорить сам з собою...
І ось дійшов до місця у світах,
де, згідно із легендою старою,
земля
                            тримається
  на трьох китах.

Китів немає.
Замість них в тумані
лиш дві руки...

Перекричав громи:

— А де ж кити?

— У морі-окіяні.

— А хто ж тримає землю?

— Тільки ми.

— Хто ж ви?

— Не бачиш?

Ми — робочі руки.

Напруга м'язів.

Вічні мозолі.

Творці всього.

Служителі науки.

ЄДИНІ ВСЕДЕРЖИТЕЛІ ЗЕМЛІ!

Прийняв у серце образ цей незвичний.

І знову йде на білий світ дивиться...

Наступний розділ, вже реалістичний.

І зветься він:

РОЗПУСНА УДОВИЦЯ

Вечір-мисливець

підстрелене сонце

несе у сірому ягдташі.

Тягнуться хмари — скривавлені крила —

по травах,

по обрію,

по душі...

Уже сутеніє.

Туман каламутно

клубочиться в синіх ярах...

В такі хвилини
мандрівникам смутно.
Здається далеким шлях.
І роси холодні.
І втома нестерпна.
І стежка в село не пряма.
І плечі від ноші найлегшої терпнуть.
І на ніч притулку нема.

Ввижається вогник під рідною стріхою,
забуте, привітне тепло,
і мила дружина,
як зіронька тиха,
якої в житті не було...

Заводить в село степова дорога.
Ні краю їй, ні межі.
Над нею — тині, перелази, пороги.
Та все чужі і чужі.

Чужий димок над стріхою мріється,
чужі чорнобривці цвітуть,
чужі полотна на травах біляться,
і діти чужі ростуть.

Іде Мандрівник.
Іде, обминає...
І раптом спинився як стій.
У нього нічого свого немає.
Та він уже й сам не свій.

Ішов, не спіткнувся, по цілому світу,
то й тут не спіткнеться ачей...

Стоїть молодиця,
як тихе літо, -
не зводить з нього очей.

А очі у неї — такі тривожні,
і голос бринить — як струна:

— Скажи мені, хто ти,
чудний подорожній? —
питає зненацька вона. —
Ти здалеку йдеш,
ти, напевно, втомився,
ти ноги об камінь побив...
Зайшов би у хату,
води напився.
Зайшов би у хату,
спочив.

— Спасибі за ласку,
за слово гостинне.
Я й справді іду вже давно...

А жінка стелить ляну скатертину
і ставить на стіл вино.
А брови у неї — такі шовкові!
Вуста у неї — такі малинові!
Руки у неї — такі тендітні!
Очі у неї — такі привітні!

І вся вона — як жаринка, глянув — і обпікся.

Е-е-е,
поки не пізно,
пора прощатись.
А то тут можна навіки зостатись.

Шапку узяв,
почав її м'яти:
— Що ж, на добраніч,
пора вирушати...

Пильно вона йому глянула в очі:
— Куди ж ти підеш супроти ночі?

— Куди завгодно, аби із двору.
Хіба не боїшся ти поговору?

— Сказати правду — вже не боюся.
Люди говорять, а я сміюся.
Бо в тому правди нема і крихти.
Як мені легко, щоб їм так дихати!
Рано я, рано zostалась вдовою,
та й попливла, як лист за водою.
Живу одна,
живу, як черниця.
А люди кажуть — розпусна вдовиця.

Кажуть, гуляю,
кажуть, чаклюю,
кажуть, чужих чоловіків чарую.
Кажуть, хлопців з розуму зводжу.
Кажуть, любити щиро не можу.
Кажуть, горілку я п'ю, як воду.
Кажуть, я маю відьомську вроду.
Ледве до мене чорти не літають...
Все вони бачать!
Все вони знають!
Тільки не бачать моєї муки,
як я ночами ламаю руки!

Що ж ти притих?
Будеш спати на сні.
Між нами будуть двері та єни.
Та лва поооги.
Та клямка й засув,
щоб я й тебе не зачарувала часом...

І засміялася гірко, невесело.
Вийшла у клуню.
Свічку світила.
Постіль на сні пахучім стелила.
Чистим ряденцем її накривала,
білу подушку на сон підбивала...
Та й побажала спокійно спати.
Та й повернулась —
пішла до хати.
Грюкнули двері.
І зачинились...

...Зорі крізь щілини в клуню дивились
поглядом тихим, далеким, глибоким:
— Холодно в ночі усім садиноким!
Холодно...
    Холодно...
        Холодно...
            Холодно...

Ніч проминула.
Нічого не снилось.
Ледве на світ благословилося, —
встала вдова,
пирогів напекла,
Мандрівника до воріт провела.

До оболоні,
до шляху в поле.
Ще й уклонилаь:
— Щасти тобі, доле!

А сусідки на неї дивилися,
і плювалися,
і хрестилися:

— Безсоромниця
і розпутниця,
вже й не криється, шалапутниця.
Бач, відплив від берега човник...
Що не ніч,
то новий полюбовник!

А Мандрівник відходив далі й далі,
благословивши людську чистоту,
приймавши в серце ще й такі печалі...

Аж ось побачив зблизька

САМОТУ.

Ішов якраз він лісами чужими.
Ні душі навкруги,
ні села.
Повечеряв грибами, ожиною
і водою запив з джерела.

Кроки глушить глицевий покрив.
Ліс над стежкою — мов стіна.
Відреченна книга, апокриф, —
таємничо мовчить глушина.

Як собор — сумовите, суворе —
чорнолісся стоїть на пісках,
засвітивши холодні зорі
на готичних своїх куполах.

Тихо грає вітер органний
під склепінням молитви чужі.
І вклиняють озера туманні
в темні вікна крізні вітражі.

І різьблено сяють під куполом
вівтарі беріз золотих.
Порохняві довгасті дупла —
як поморщені лики святих...

Раптом звідкись зітхання далеке
до Мандрівника донеслось...
Чи то шемріють, може, смереки?
Чи то пням тут моляться хтось?

Знов зітхає... тужливо й тихо...
Мандрівник пішов навпростець...
Бачить — хата.
Горбата стріха.
У вікні — хоч би каганець!

Він заходить навпомацки в сіни —
пустка й холод, неначе льох.
Він проводить рукою по стінах,
під рукою — пліснява й мох.

Відшукав, нарешті, одвірок.
У зловісному шурхоті крил,
наче пащу мертвого звіра,
задубілі двері відкрив.

В хаті темно, хоч виколи око.
Сірника чи що запалить?
Запалив —
і застиг на півкроку:
біля столу жінка сидить.

Сива жінка,
бліда й нерухома.
Давній розпач в застиглих очах.
На вустах — болюча судома...

Він підходить, зборовши жах.

Ось вона ворухнулась неначе.
— Що з тобою? — Мандрівник пита.
Ти жива?
Ти чуєш?
Ти бачиш?
Хто ти, жінко?

— Я САМОТА,
Я сліпа, бо не маю на кого
подивитись давним-давно.
Я глуха, бо не маю від кого
я почути хоч слово одно.
Я німа,
я немов без'язика,
бо не маю з ким говорить...
Тільки спазма беззвучного крику
в мене в горлі завжди стоїть.

- Павутина кутки обснувала...
— Ні до чого рук не здійму...
— Чом ти в хаті хоч не прибрала?
— А для чого?
Навіщо?
Кому?

Ось тобі я і голову змию,
і цілісіньку ніч не посплю,
і сорочку лляну пошию,
і холодну піч протоплю.

— Хочеш, я залишусь з тобою?
Будем разом жити як слід.

— О, якби ж я була молодою!
Я стара... я стара, як світ...
Непотрібна...
неодігріта...
а не можу світ залишать,
ПОКИ БУДЕ НА БІЛОМУ СВІТІ
ХОЧ ОДНА САМОТНЯ ДУША.

Лиш коли самоти не стане,—
в небуття-забуття відійду...
Як зітхання, в повітрі розтану...
Як сльоза, у воду впаду...

І це Мандрівник взяв навечно
у серце, сповнене тривоги...
Наступний розділ — символічний.
Нове видіння:

ЧОРНИЙ БОГ

Багато квітів у цілому світі.
Квіти під сонцем — такі розмаїті!

Білі лілеї.
Жовті мімози.
Чорні троянди —
роси, як сльози!..

Багато людей у цілому світі.
Під сонцем люди — теж розмаїті.

Біла раса — світу окраса.
Жовта раса — світу окраса.
Чорна раса — світу окраса!..

Котра й підкорена — невпокорена.
Добре, мабуть, на душі наболіло:
негри бога малюють чорним,
негри чорта малюють білим.

Чуєш? — хтось у муках конає.
Чуєш? — в душі наростає тривога.
— Хто розпинає?
Кого розпинає?
— БІЛИЙ ДИЯВОЛ — ЧОРНОГО БОГА!

Проріз очей в балахоні білому.
Білий Диявол сміється:
— Стогне ще?
Факел тримає в руках — недотлілу,
чадну головешку пекельного вогнища.

Рвонувся Мандрівник до нього.
Запекло
пручається Білий Диявол у злобі...

— Ану, покажися, виплодок пекла.
Та ти, я бачу, в людській подобі!
Ти білий, як я,—
а чорніший від ворона.
О, серце моє, забийся на сполох!
Люди білі,
жовті
і чорні!
Між нами ходить смертельний ворог!

І Чорний Бог простогнав:
— Нічого,
для всіх квіток ще настануть весни.
Як і належить кожному богу,
ТРИЧІ РОЗП'ЯТИЙ —
Я ВОСКРЕСНУ!

... О, скільки горя можна брати в душу?!
І знову — шлях.
Пекуча низка
видінь трагічних, радостей, зворушень...
Наступний розділ —

ОЧІ ВАСИЛІСКА

За тридев'ять земель і за чотири моря —
смертей людських велика косовиця.
Горять на душах доторки Горя,
ніби на соснах — сліди блискавиці.

Душі людські, ви — поля квітучі!
Душі людські, ви — німі кладовища...
Щастя вас творить.
І неминуче
горе вас косить. Горе вас нищить.

Де ти, прокляте?
Скрізь тебе бачу
в тисячах проявів, в сотнях облич.
Яку ж ти маєш личину звірячу?

Раптом почувлось:

— А може, не клич?

Я всевидюще, далекозоре.

Магічна сила моїх зниць.

Хто в них погляне,—

опечений Горем,

передо мною падає ниць!

Бачить Мандрівник:

...сіра пустеля.

В пустелі звір — як гребінчата скеля,
Над звіром — страшний фосфоричний

блиск.

— Хто ти?!

— Я ГОРЕ. Я — ВАСИЛІСК!

Літ мені зроду тисячі тисяч.

Вбивчим я струмом насичений, знай.

Жити хочеш — в землю дивися.

Очей зухвалих не піднімай!

Мандрівник очі прикрив рукою —
його сліпив фосфоричний блиск.
Бачив лиш лапи, вкриті лускою,
якими в землю вп'явсь Василіск.

Трави вигоріли під пазурами.
Всохло на пні дерево-покруч.
Тільки собаки якісь плазували,
улесливо скімлили, тут же, поруч.

Кігті лизали, терпіли сопух,
і відганяли зелених мух.

А Василіск випинав свої груди.
Ніздрі його роздувались від пихи.
— Хто ви, собаки?

— Колишні люди.

Аби лихо тихо...

Аби лихо тихо...

Чудні істоти якісь без упину
качали з болота нечисту воду
і обливали звірові спину.
А він їм м'ясо шпурляв в нагороду.
І випинав кострубаті груди,
очі страшні задоволено мружив.

— Хто ви, істоти?

— А ми — напівлюди.

Живем, не тужим,

Василіскові служим.

Очей ми, правда, не піднімаєм.

Зате харчів донесхочу маєм.

А навкруги — пустир.

А довкола —

мертве, холодне, застигле поле.

В полі — сліди кривавих побоїщ,
середньовічних пекельних тортур.

Рани століть, яких не загоїш.
Чорні хрести і тюремний мур.

Сивий попіл розкидано всюди.
— Хто тут горів? Хто тут погас?

— Ми тут горіли.
Ми, справжні люди.
Очі його спопелили нас.

Ми були молоді і дужі.
Мали в грудях серця небайдужі.
З Василіском вступали в двобій.

Ми дивились йому у вічі.
Ми згорали з сторіччя в сторіччя.
Але ти згоріти не смій!

Ти не маєш права згорати.
хтось же мусить його подолати!
— Чи зумію?

Він сильний, вічний.

— Ти зумієш. І тільки ти.
В тебе погляд такий же магічний,
сильний силою доброти.
Світить серце крізь очі в тебе,
ніби сонце ясне — крізь небо.

Мандрівник голову підвів.
І зблизька
поглянув прямо в очі Василіска.

Схрестився погляд:
людський — і звірячий.
Пустий, мертвотний — і живий,
гарячий.

Хвилина... Друга... Довші від століть...
Людина Горю так протистоїть.

І мерхне, мерхне, фосфоричний блиск!
І корчиться від люті Василіск.

І чорну землю пазурами рве.
Напівлюдей собі на поміч зве.

Вони біжать,
злітаються, мов круки.
На землю валять, крутять білі руки.

Велике серце, ніби сполох, б'ється.
Останній розділ — що зробили з ним
В тюрмі подвійній опинилось серце.
Але у серця є ще й
ПОБРАТИМ

«... Ти в страшному злочині винен —
маєш серце велике, мабуть!»
Напівлюди судять людину
і в кайдани її кують.

Щоб уже довіку людині
не було вóроття назад.
Щоб гаряче життя по краплині
проїдти крізь решето ґрат.

Проїдили, ой, проїдили!
Та й немає уже його.
Десь за гранню цієї могили
залишилось його єство.

Ну, а тут тільки тіло тлінне,
голі нари, цвілий куток.
І в камінній рамі картина —
геніального неба шматок!

І тюремник — вуса, як віяло,
очі — ніби стояча вода,
тричі вносить у камеру пійло.
цілий день у «глазок» загляда.

— Що ж, дивися, якщо тобі звелено.
А моє життя перемелено.
Перемелено, перебито.
Хоч немарно його прожито.
Ти, тюремнику,
сторож недремний.
Йди, похмуре вайло, сюди!
Віднині я нічого не приймаю —
ні кусня хліба,

ні ковтка води!

Тривогу бийте,

у «глазок» дивіться,
але отут хай вами і не тхне.
Якщо живим не можна вийти звідси,—
вперед ногами винесуть мене!

...І прийшла в його сни мати.

— Сину мій, сину!

Де ти не є,
чую, як б'ється
серце твоє.
Щось воно стало
битися тихо.
Значить, з тобою
трапилось лихо...

— Матінко, гляньте
у вічі мені!
Де ж ваші, мамо,
очі ясні?

— Сину мій,
плакала я по ночах.
Темна вода
у моїх очах.
Ось я рукою
по тобі проведу.
Щось ти, мій сину
змарнів на виду.
В тебе ж лице,
наче сонце, було.
Зморшки тобі
поорали чоло.
В кучерях, певно,
вже є сивина.
Чую — холодні,
як озимина.
А були ж твої кучері —
любо дивиться —
теплі-тепліські,
як яра пшениця.
Так, певно, й треба.
Не жив навмання.
Людям — колосся.
Собі — стерня...

І прийшла в його сни кохана дівчина.
— Милий мій, милий!
Де ти не є,
згадую завжди
кохання твоє.

— Глянь, моя рідна,
у вічі мені.
Як ти жила
ці роки всі і дні?

— Плакала тяжко,
тужила гірко.
Чекала з ранку
до надвечірка.
Думала, де б він
так довго блукав,
якби десь іншу
не покохав?

— Бачив багато.
кохав одну.
Дай я до серця
тебе пригорну.
Як воно любить тебе,—
послухай...

— А що мені скаже моя свекруха?

— Що, зажурився? — тюремник питає.—
Це вже, либонь, твій кінець наступає.
Вже ти й за матір'ю затужив.
Вже ти й любов свою загубив.
Вибрав же, дурню, долю гірку!
А чи вона тобі до смаку?
Міг би жити, добра наживати,
вік свій, мов кусень хліба, жувати.

Вийняв з торби кусень хліба,
простягнув крізь ґрати:

— Бери,
на день довше житимеш!

О, як він пахне, житній хліб!
А вже ж не їв сімнадцять діб.

Одвернувся Мандрівник: — Вдавися.

Тюремник дражнить: — Хоч подивися!

Ламає хліб, зі смаком жує, плямкає.
— Слухай,— питає Мандрівник його.—
Щось я не чую серця твого.
Чую, як шунок твій буркотить.
Чую, як чобіт у тебе рипить.
Гикавка, позіхи,— все це є.
А як виглядає серце твоє?

— Серце як серце. З лівого боку.
Добре служить мені, нівроку.
Може, воно із глини та з лепу.
Зате з таким не встрянеш в халепу.

— Душе дрімотна,
тупа загрозо!
Ну, що ти знаєш
про серце й розум?!

— Зате я знаю
про людське тіло.
Немає харчу —
пропаще діло.
Ось ти вже схожий
на жовті моці.
До тебе розум
прийшов на прощу.

Ти вже й голосу не
 підводиш.
 Ти вже й очима по стелі
 не водиш.
 Ти вже по той бік,
 скажу тобі чесно...
 Ну, то царство тобі небесне!

Тихий дзенькіт... Останній сум...
 Гострить смерть об камінь косу.
 Бликає спідлоба, відьма стара.
 Шамкає глухо:
 — Збирайся... Пора...—
 Хилиться він під косою, мов колос...
 Раптом над ним пролунав чийсь голос:

— Ти міг ослабнуть.
 Так, ти міг втомиться.
 Та ти про це не думав, далєбі:
 тобі то добре —
 ти умреш в темниці.

А серце ж як?
 Воно умре в тобі!
 І хоч воно від тебе і залежить,—
 хіба ж воно лише тобі належить?

— Кому ж іще, чудний ти чоловік? —
 питає ледве чутно Мандрівник.

— Тим людям, яких ти на світі бачив.
 Тим думам, якими свій шлях позначив.
 Всьому, що в серце прийняв ти, брате.
 Яке ж воно право має вмирати?
 Воно уже б'ється гучніше грому.
 І порожнечі вже менше в ньому!

— Ні-і-і, я не заповнив її до краю.
А чим заповнить,— так і не знаю.

— Я розкажу, якщо ти захочеш.
Глянь лиш на мене, людисько слабе...—
Мандрівник розплющив згасаючі очі.
І раптом побачив —
Самого Себе!

Прекрасний, могутній, з чолом
променистим,
стояв він над ним же, напівживим...

— Скажи мені, хто ти?
Я ДУХ ТВІЙ НЕЗЛАМНИЙ,
Я СЕРЦЯ ТВОГО МОЛОДИЙ ПОБРАТИМ!

— Якщо ти мій Дух, то чому ж ти могутній?
Ти ж бачиш, який я...
Ослаб і погас...

— Бо я не підвладний ні втомі, ні смерті.
Бо я невразливий для болю й образ!

— Якщо ти мій Дух, то чому ж ти прекрасний?
Постарівся ж я...
Мої руки слабі...

— А я все такий же, юний і ясний,
ЯКИМ ТИ Є САМ У СОБІ!
А я такий же, палкий, стривожений.
Блукаю по світу, шукаю мету.
І я зрозумів, нарешті, чим можна
у серці
заповнити
пустоту!

Ти знаєш:

Людина — вінець природи.

Ти заглядав їй у саму душу.

Немає краще — людської вроди!

Немає вище — людського духу!

Якою людство зробило планету! —

бо щось майструє на світі кожний.

Значить, Люди —

великі поети.

Значить, Людина —

великий художник!

Чому ж на обличчі її променистим

пише Горе —

художник бездарний —

сірі тині

і плями землісті,

зморщок лінії незугарні?!

Чом є люди, Горем опечені?

Ненароджені — й ті приречені.

І навіщо їм смерть уготована?

Апробована... Гарантована...

Чом до старості від колиски

переслідує Горе людину?

Вбивчий струм очей Василіска

може вдарити щохвилини.

Ех ви ж, люди!

Тисячі літ

підкоряли собі природу.

Є, наприклад, громовідвід...

ЧОМ НЕМАЄ ГОРЕВІДВОДУ?

— Як же можна його зробити?
Де узяти вміння і право?

— Кров'ю серця свого скріпити
неймовірні, небачені сплави!

Працювати десятки літ,
пересилити слабкість і втому —

І ПОСТАВИТИ ГОРЕВІДВІД
НА ЗЕМЛІ БІЛЯ КОЖНОГО ДОМУ!

— Але я вже сили не маю...
Але я вже гину, конаю...

— Я на руки тебе візьму,
донесу до рідного краю.
Там твої земляки далекі
здобули вже собі свободу.
Збудували міцний підмурок
для Вселюдського Горевідводу.

І коли ти у цю будову
покладеш і свою цеглину,—
порожнечі в твоєму серці
не залишиться ні краплини.—
Дух Могутній над ним схилився.

Як дитину, на руки підняв.
І плечем на стіну навалився.
І ногою грати піддав.

Впали стіни.
Валяється долі
хрестовиння іржавих грат...

Виніс велет в'язня на волю —
наче брата хворого брат.

Остовпіла на місці сторожа.
І тюремник ледве не впав.
Лиш промовив:
— Господи боже! —
І хреститися дрібно почав.

А в холодній сірій пустелі
ворухнувся страшний Василіск —
задвигтіла потворна скеля,
спалахнув фосфоричний блиск.

Він розходиться сизими колами.
Сипле іскрами.
Мерехтить.
І безсило мерхне над полем,
неспроможний уже спелить...

Ген —
під хмарами виднокраю,
за йоржистим морем стерні,
по дорозі до рідного краю
йде Мандрівник удалині.

Гучно б'ється його серце — і відгомін
розходиться над полями...

ЛІНА КОСТЕНКО

Ліна Василівна Костенко народилася 19 березня 1930 року в м. Ржищеві на Київщині. З 1936 року жила в Києві, де й закінчила середню школу. Навчалася в Київському педагогічному інституті. В 1951 році вступила до Московського літературного інституту імені Горького, який закінчила з відзнакою в 1956 році.

Перша збірка поезій Л. Костенко «Проміння землі» вийшла в 1957 році у видавництві «Молодь».

Друга збірка поезій — «Вітрила» вийшла в 1958 році у видавництві «Радянський письменник». В 1960 р. у видавництві «Молодая гвардия» вийшла книжка «Лучи землі».

З М І С Т

	Стор.
Я — жниця поденна	3
Кобзарю, знаєш...	4
Свої і чужі тривоги...	6
Мій милий, мандрівнику гордий!	7
Ти співав для мене...	9
Рибачка	10
Погасли кострища стоянок	11
Коли у тузі вічної розлуки...	12
Дзвони б'ють на сполох	13
В добрий час!	14
Суворий вчитель...	15
Кобзар співав...	16
Громадяни 41-го року	17
Ввірвалась орда шалена...	19
Земля вже у травах...	21
Постривайте, куди ж ви, куди?	22
Конвойному Маноліса Глезоса	23
На світі можна жить без еталонів...	25
В пустелі сизих вечорів...	26
Чекаю твого наближення...	28
Геніальний художнику!	29
Сон лісний...	31
Кохання, вірність...	32
Лягає тиша лісам на плечі	33
Моя душа в твоїх лабетах...	34
Притча про ім'я	36
Розкидані друзі по світу...	38
Гамбіт Стейніца	39

	Стор.
Поля мого дитинства	41
Відозва до балакучого гостя	42
Сонце зійшло...	43
Себелюбцеві	44
Обережні люди придумали забобони.. . . .	45
Ми з тобою...	46
Розбуди мене, розбуди...	47
Життя...	48
Оксані	49
<u>Дол</u>	50
Я прощаюся з рідним краєм...	52
Вогники	53
Варшаво...	54
Смолоскипи	55
Рани святого Якуба	57
Ліхтарник	59
Чайка на крижині (Поема)	60
Мандрівки серця (Казка)	68
Ліна Костенко (біографічна довідка)	109

Костенко Лина Васильевна.
Странствия сердца. Стихи.
Издательство «Радянський письменник»
(На украинском языке)

Редактор *Ю. П. Петренко*
Художник *Р. Ф. Ліпатов*
Художній редактор *К. І. Золотарьова*
Технічний редактор *Й. М. Вайншенкер*
Коректор *І. Б. Глушкіна*

Здано на виробництво 25V/II 1961 р. Підписано до друку 11/X 1961 р. Формат 70×90/32. 3¹/₂ фіз.-друк. арк. 4,1 ум.-друк. арк., 3,22 обл.-вид. арк. БФ 29233.
Тираж 2500. Зам. 241. Ціна в оправі 24 коп.

Радянський письменник, Київ, Госпітальна, 20.

Книжкова фабрика Головополіграфвидаву Міністерства культури УРСР, Одеса, Купальний зав., 5.

24 коп.

